

WOLF MÁRIA

A borsodi földvár*

A borsodi földvár Miskolctól mintegy 30 km-re É-ra, a Bódva folyó bal partján, egy lapos szikladombon helyezkedik el (1. kép). A domb kb. 15 m magasan emelkedik a folyó szintje fölé, 205x105 m-es platóját vették körbe egykor a vár sáncai, amelyek a K-i és a Ny-i oldalon maradtak meg legépebben. Ezek a helyeken mintegy 5 m-rel magasodnak a várbelső mai szintje fölé.

A várat három irányból a Bódva és annak mocsarai védték, a vár bejárata tehát feltehetőleg a D-i oldalon lehetett. Itt helyezkedik el a várral azonos dombon, de annak sáncain kívül a műemlék jellegű református templom is. Ez mai formájában a 18. század végén épült, Árpád-kori eredete azonban az itt előkerült leletek alapján valószínűsíthető.

A várat Anonymus amlíti először Gestájában: Árpád a honfoglalás során Bors vezért küldte ki erre a területre, hogy a Tátra hegyéig kémlelje ki a vidéket. Bors azután a környék lakosságát összegyűjtve alkalmas helyen, a Bódva partján várat építtetett, amelyet az ő nevééről Borsodnak neveztek el. Árpád Bors vezért tette meg ispánnak ebben a várban, rábízva a vidék gondozását.¹ Az anonymusi hagyományoknak megfelelően a korábbi kutatás nem kételkedett a vár honfoglalás kori eredetében, és jelentőségét a határvédelemben látta.² Ezzel szemben Györffy György úgy vélekedik, hogy Bors nem honfoglaló vezér, hanem az államalapítás korában élt személyiség, Borsod vármegye első ispánja volt, a borsodi földvárat pedig ebben az időben ispánsági várnak építtették az országból kivezető fontos hadiút mellé. A vár határvédő szerepét ő is kiemeli.³ A várat 1219-ben említi először oklevél.⁴ A tatárjá-

* Átvéve A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei (Miskolc, 1996) című munkából.

1 Anonymus 1977. 32., 107.; vö: Györffy 1963. 737.

2 Borovszky 1909. 11-13., Leszih 1927. 71-73.; Kniezsa 1938. II. 308.

3 Györffy 1963. 737.

4 Györffy 1963. 737.

rás után a vár feltehetőleg elveszítette a jelentőségét, mert egy 1334-es oklevél már csak mint „*földvárnak nevezett árkot*” említi.⁵

A várban 1926-ban rövid szondázó ásatást végeztek, amely a sáncot négyméteres mélységig vizsgálta. Ekkor találtak a ma is álló templom közelében azt az erősen bolygatott temetőrészletet, amelyből 9 Árpád-korra keltezhető hajkarika került elő.⁶

Ez, mint említettük, valószínűvé teszi, hogy a templom az első formájában már az Árpád-korban fennállt.

A jelenleg is folyó kutatást 1987-ben kezdtük meg. 1988-90 között két helyen vágta át a földvár sáncát Nováki Gyula (2. kép). Főbb vonásokban mindkét helyen azonos eredményekre jutott, részleteiben azonban több eltérés mutatkozott. A sánc rétegződése igen változatos, bennük sok gerendamaradvány került elő a talajtól függően barnára korhadtan, vagy szürkésfehér por alakban, több esetben megégve, elszenesedve.

A sáncátvágások során két építési periódust lehetett megfigyelni. Mindkettőt egy korábbi település romjaira építették, amelynek objektumai a domb széléig, a sáncok alá húzódtak. A sáncépítés egy egyszerű földtöltés emelésével kezdődött a domb peremén. Ennek magassága 1,75 m, szélessége 6-6,5 m. Bontása során nem találtunk leleteket. Erre a belső oldalon 12 m szélességben egy sűrű rácsszerkezet támaszkodott, amelynek megmaradt vastagsága 2 m volt. Ezt fölül egy földtöltés zárta le. A rácsszerkezet külső szélén és attól befelé 4,5 m-re egy-egy cölöpsor futott a sánc hosszával párhuzamosan. A sűrű rácsszerkezetben igen sok cseréptöredék került elő. Az első építési periódus sáncát elegyengették és ennek maradványaira építették fel a következő sáncot. Ez két sor rekeszes szerkezetből állt, szélességük egyenként 3,7 m volt. A sáncirányra merőleges, keresztirányú gerendák átlag 80 cm-re voltak egymástól. A fákat máglyarakásszerűen rakták föl. A két rekeszsor 4 m-re húzódott egymástól, köztük csak föld volt kevés összekötő gerendával. A sáncszerkezet teljes szé-

5 Györfly 1963 737.

6 Leszih 1927. 85-95.

lessége kb. 11 m, ránk maradt vastagsága elérte a 3 métert. A külső, meredek domboldalon lépcsőzetesen elhelyezett támasztógerendák kerültek elő a sánciránnyal párhuzamosan.⁷ E sáncépítési periódusból is meglehetősen sok, az előzőekkel azonos korú leletanyag került elő. A cseréptöredékeken kívül tapasztásdarabokat, őrlőköveket, fenőkövet, vaskapcsot, valamint egy ép csontkorcsolyát találtunk. Mindebből nyilvánvaló, hogy a sánc mindkét periódusának építéséhez egy korábbi település maradványait is felhasználták. A leletek túlnyomó többsége kora középkori, a legközelebbi analógiákat a várbelsőben feltárt településen találtuk meg. Ezek között találunk analógiát a rekeszes szerkezetű sáncból előkerült bordásnyakú edénytöredékeknek is.

Az előkerült leletek alapján úgy véljük, hogy a sánc mindkét építési periódusa a 10. század végén, a 11. század elején épülhetett. A rekeszes szerkezetű sánc általánosan ismert a magyarországi földvár-építészetben, a sűrű rácsszerkezethez hasonlóval azonban mind ez ideig nem találkoztunk. Egyedül a gyöngyöspatai vár sáncában került elő sűrűn egymás mellé fektetett gerendákból álló rácsszerkezet, ez sem szolgál azonban teljes analógiául sáncunk 1. építési periódusához.⁸

A várbelső 1987 óta folyó feltárása igen gazdag eredményt hozott (3. kép). Egy 10. századi település több objektumát sikerült feltárnunk. A település képe nagymértékben hasonlít az ország számos pontján feltárt kora Árpád-kori települések képeéhez, kisméretű házakat, szabadon álló kemencéket találunk. E település valamennyi objektuma leégett, vastag, vörösre égett agyagréteg és a tetőzet lezuhant gerendái fedték a házak és kemencék eredeti helyükön maradt tárgyait. A települést elpusztító tűzvésznek köszönhetjük, hogy igen sok elszenesedett gabonamagot találtunk, amelyek részint a kor, részint az életmód meghatározásában nagy segítségünkre lehetnek.⁹

⁷ Nováki 1993. 125-145.; Valószínűleg félreértés Bóna István azon megjegyzése, miszerint az 1. építési periódus sajátos, eddig egyedülálló keveréke a kazettás várfalnak és a rácsvárnak (Bóna 1995. 32.). A sáncátvágást végző Nováki Gyula fogalmazása világos: az 1. építési periódus sáncát elegyítették, erre építették rá a 2. periódust. A két építési periódus sáncszerkezete élesen eltér egymástól (Nováki 1993. 135.).

⁸ Nováki 1993. 144.

⁹ Wolf 1992. 393-442.

A leletek túlnyomó többségét alkotó kerámiatárgyak egy része a másodlagos tűzben erősen deformálódott. A kerámiaanyag nagyrészt az általánosan ismert és elterjedt típusok közé tartozik. Van azonban néhány, a magyarországi anyagban igen kevésbé ismert darabunk is. Elsőként említhetjük a bordásnyakú edényeket, amelyek feltűnően nagy számban kerültek elő a településen és valószínű, hogy innen jutottak a sánc második építési periódusába is. Az edénytípussal kapcsolatban viták dúlnak ugyan, annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a Kárpát-medencében a magyarsággal jelenik meg, és eredete annak őshazája felé mutat.¹⁰ A szaltovói edénművességben vannak párhuzamai a hazai anyagban eddig ismeretlen pithosz formájú edényünknek is,¹¹ amelyhez a publikált leletek közül még leginkább a nyírtasi, szlávznak tartott urna hasonlít.¹²

A leégett objektumokban a kerámiatárgyakhoz képest kis számban kerültek elő fémtárgyak: kések, birkanyíró olló, rövid kasza, sarló, ösztöke. Az előkerült ékszerek (karperecek, gyűrűk, hajkarikák, kettős csüngő) egyszerűek, bronzból készültek, esetleg ónozottak, összetételükben egy köznépi temető leletanyagához hasonlítanak, koruk a 10. század közepére tehető. Két különösen szép, bekarcolt palmettamintával díszített csonttárgyat, egy tömlőszopóka-töredéket, valamint egy zablalagot is találtunk.

A település egyedülálló lelete az a kőépület, amelyet a vár-belső ÉK-I oldalán tártunk fel. A kissé szabálytalan négyzet alakú, 5x3 m nagyságú épület 80 cm vastag falait agyagba rakták. Az épület belsejét vörösre, helyenként szürkére égett agyag borította, ebben másodlagos helyzetben lévő kövek feküdtek. Az agyagréteg eltávolítása után a bolygatatlan altalajon 13 párhuzamosan elhelyezkedő, átlagban 10 cm széles, elszenesedett deszkát találtunk, ezek mindegyike a falak alá fut. A falakat összetartó agyag a bolygatatlan altalajtól 30 cm-re vörösre égett, a fölött sárga volt. A bontás során rendszeretelenül ugyan, habarcs és faszén maradványokat is talál-

10 Mesterházy 1975. 99-117.; Fodor 1985. 165-171.

11 Magomedov 1990. 286.; Krasilnikov 1990. 239.

12 Németh 1975.

tunk. A falak szélein az agyagot, amelybe a köveket rakták, gondosan eldolgozták. (4. kép.)

Az előkerült objektumot egy épület kőalapjának tarthatjuk, amelynek felmenő falaira csak következtetni tudunk. Mivel az alapfalak csak 80 cm vastagok, az épület vagy nem volt túlságosan magas, vagy a fentebbi szintjei nem kőből készültek. Hogy nemcsak az alapok épültek kőből, azt valószínűvé teszi az az egységes kőfelület, amelyet az épület feltárása során először kibontottunk. Ez, elhelyezkedéséből következtethetőleg az É-i fal ledőlt maradványa lehetett.

Úgy véljük, az imént bemutatott épület a 10. századi település vezetőjének, egy rangosabb személynek a lakóhelye lehetett.

Mivel ennek a településnek az objektumai a faszervezettel erősített sáncok alatt is, egészen a domb széléig húzódnak, nyilvánvaló, hogy nem tartozhattak össze. A 10. századi települést tehát vagy nem védelmezte sánc, vagy az az egyszerű földtöltés övezte csak, amelyet a faszervezettel erősített sáncok alatt találunk. Ennek azonban csak a K-i sáncátvágásnál bukkantunk nyomára, a Ny-i oldalon nem tudtuk megfigyelni.

A 10. századi település valamennyi objektuma két, a várbelső K-Ny-i irányban átszelő igen mély és széles árokra települt rá. Közülük pillanatnyilag csak az egyikről rendelkezünk bővebb információkkal. Ez a kőépület közvetlen közelében helyezkedik el, mélysége 3-3,5 m, szélessége megközelítőleg 20 m. Az árkot több helyen átvágtuk, vonalát egészen a sáncokig követtük. Egyelőre nem tisztázott azonban, hogy a sáncok alatt folytatódik-e. Az árok D-i oldalán mindenhol igen sok követ találtunk, ezek feltehetőleg annak az agyagba rakott kőfalnak az omladékai, amelyet egy szakaszon csaknem teljes épségben meg tudtunk figyelni.

Az árok rendeltetése egyelőre nem tisztázott, korát terminus ante quem-ként a ráépült 10. századi település objektumai jelzik.

A vár későbbi életének fontos bizonyítéka került elő 1993-ban. A várbelső ÉK-i részén, az itt már lepusztult sánc és a

kőépület közvetlen közelében egy templomot találtunk. A hajó hossza 15 m, szélessége 8 m, patkó alakú szentélye 3,5 m átmérőjű. Falai 80 cm vastagok voltak, többnyire csak az alapozási árkot, a kiszedett falak helyét találtuk meg, néhány helyen azonban megmaradt a habarcsba rakott kövekből álló alap is. A diadalív vonalában két pillér helyezkedett el (5. kép). Az É-i oldalfalat egy sor kőből álló omladékréteg kísérte. Ezek között egy meglehetősen rossz állapotú Salamon denárt találtunk.¹³ A szentélytől ÉK-re, 2,5 méterre egy mállékony anyagú kőből készített szenteltvíztartót, valamint ugyanebben az irányban 5 méterre a szentélytől egy ugyanebből a kőből faragott hatalmas kőlapot, feltehetőleg egy oltárt találtunk. Ennek közelében került elő az egyetlen, másodlagos helyzetben lévő temetkezés is. Ezen kívül sem a templomban, sem a templom körül nem voltak sírok. Jól meg lehetett azonban figyelni egy korábbi település objektumait, kemencéket, tűzhelelyeket, valamint a templom ÉNy-i sarkánál egy nagyméretű és igen mély kutat. A templom szokatlanul nagy mérete, valamint a temetkezések hiánya egyaránt azt bizonyítja, hogy nem egyszerű falusi templommal állunk szemben. Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy mint említettük, a várral azonos dombon, de annak sáncain kívül egy másik templom is található, amelynek Árpád-kori eredetét éppen a körülötte előkerült sírok bizonyítják. Fellehető tehát, hogy a várbelsőben feltárt templom az esperesi templom lehetett, amelynek a feladata a megye egyházi életének irányítása volt. Mellette pedig a közösség lelki gondozását a vár sáncain kívül álló templom láthatta el. Az eddigi ásatások alapján valószínűnek látszik tehát, hogy a honfoglaló magyarság megszállta a borsodi földvár területét. Ezt nemcsak az általunk feltárt település, hanem a vár szűkebb-tágabb környezetében előkerült honfoglalás kori temetőtöredékek is bizonyítják. Ennyiben tehát igazat adhatunk Anonymusnak. Távol álljon azonban tőlünk, hogy ásatási eredményeinket valaha is Anonymus „*igazolására*” használjuk! Nem is használtuk soha. Így tehát csak félreértés lehet Bóna István azon megjegyzése, miszerint kutatásaink korai

13 Az érem meghatározásáért Gedai Istvánnak tartozom köszönettel.

időszakában ezt igyekeztünk volna tenni. Érthetetlen továbbá az is, mely borsodi földvárról szóló ismertetésünkben olvasta Bóna azokat a „*túl merész következtetéseket*”, amelyek szerint a sánc első építési periódusa a kőépülettel egyidőben készült volna a 10. század folyamán, míg a második építési periódus azonos lenne a Bors ispán várával, amely ugyancsak a 10. században épült.¹⁴ Magunk az első ismertetésünkben is csak azt állítottuk, hogy a sánc két építési periódusa a belőle előkerült leletek alapján a 10. század végén, a 11. század elején, feltehetőleg az államalapítás korában készült. A várbelsőben feltárt települést pedig nem védhette ez a föld-fa szerkezetű sánc; hiszen objektumai ez alá nyúlnak.¹⁵ Véleményünk nem változott, a várbelső területén feltárt 10. századi település nem azonos az Ispáni központtal, e sáncokkal nem védett telep házai leégtek, romjain épültek fel a 10. század végén, a 11. század elején az ispánsági és esperesi központot védő sáncok. Hogy ez a település mikor keletkezett, nehéz, vagy talán lehetetlen lesz pontosan megállapítani. Nemcsak a kerámia, hanem a kerámiánál jóval kevesebb fémtárgy keltezési gondoljái miatt is. Mint említettük, az előkerült ékszerek részleges elemzése a 10. század második felére mutat. A leletanyag teljes kiértékelése azonban még nem történt meg. Az is bizonyosnak látszik előttünk, hogy ha valami, akkor a borsodihoz hasonló zárt leletegyüttesek elemzése teszi majd lehetővé, hogy a 10-11. századi kerámiatipológiában előrelépünk. Több mint valószínű azonban, hogy évtizednyi pontossággal akkor sem tudunk ennek segítségével keltezni, így éppen az ilyen neuralgikus esetek, mint a 10. századi telep és az Ispáni vár pontos időrendje továbbra is bizonytalan marad. Továbbra sem tudjuk majd teljes bizonyossággal megállapítani, hogy mikor készült az a sánc, amelynek az építéséhez a várbelső területén a 10. században állt település maradványait is felhasználták.

A borsodi földvár feltárása azonban mégis előrelépést jelent e témakörben. Először nyílik ugyanis lehetőségünk arra,

14 Bóna 1995. 32-33.

15 Wolf 1992. 429-430

hogy elkülönítsük egy 10. századi előkelő szálláshelyének és egy 11. századi ispánsági központnak az emlékanyagát. E tekintetben teljesen lényegtelen, hogy ez az előkelő nemzetségfő, vagy törzsfő volt-e, erre nézve régészeti módszerekkel valószínűleg sohasem fogunk tudni adatokat szolgáltatni.

Nincs okunk kételkedni abban, hogy ez a 10. századi előkelő Bors volt, noha nevét és a honfoglalás során játszott szerepét csak Anonymus említi. Maga a helynév azonban, amely Bors puszta személynevéből keletkezett, jelenlegi tudásunk szerint 10. századi. Érdekes álláspontot fejt ki ezzel kapcsolatban Makkay János. Nézete szerint Anonymus jól tudta, hogy a -d kicsinyítő képző, és a helynév kialakulását úgy magyarázta, hogy a Borsról elnevezett vár kicsiny volt. Makkay szerint azonban ebben az esetben Anonymus tévedett, a -d itt nem mint kicsinyítő képző szerepel a helynévképzésben, hanem egy még ősbibb, Anonymus korára már feledésbe merült jelentésben, a valamihez tartozást fejezi ki. E megvilágításban tehát a Borsod helynév annyit tesz „Borsé”. Más kérdés azonban, hogy a -d képző ősi voltából, valamint Anonymus azon megjegyzéséből, hogy Bors a várat azon néppel építtette, akiket itt talált, Makkay arra következtet, a honfoglalás előtt a borsodi földvár környékén már egy magyar nyelvű népesség élt.¹⁶

Nézetünk szerint a régészeti feltárás csak annyiban igazolta Győrffy György várral kapcsolatos vélekedését, hogy az az államalapítás korában épült. Minden bizonnyal téved azonban Bors személyét illetően, akit államalapítás kori ispánként vél a vár névadójának. Igaz, Győrffy csak várként veszi számításba Borsodot, nem foglalkozik a 10. századi, nem erődített településként való létének lehetőségével. Elképzelésében fel sem merül, hogy a 10. századi előkelők központjai, különösen azok, amelyekből a későbbiek folyamán ispáni várak lettek, nem várak voltak. A 10. századi várépítészet kérdése még ma sem jutott nyugvópontra, bár az újabb ezzel kapcsolatos megnyilvánulások egyértelműen azt hangoztatják, nincs régészeti és történeti adatunk ennek meglétére.¹⁷ Legutóbbi összefoglalójában Bóna István úgy vélekedik, föld-fa szerkezetű vá-

¹⁶ Makkay 1993. 475-478.

¹⁷ Nováki 1975. 45-61.; 1980.145-151.

raink oly bámulatatosan egységes rendszerben épültek, hogy ez nem képzelhető el egységes központi hatalom és irányítás nélkül. Ez pedig csak Géza és elsősorban István uralkodása alatt, az államhatalom kiépítése során valósulhatott meg.¹⁸ E vélekedéssel összhangban állnak a borsodi földvárban eddig elért eredmények. Hogy azonban ez mennyire volt általános, egyelőre nem tudjuk. Ennek eldöntésére további várbelső feltárásokra, illetve a már előkerült leletek újraértékelésére lenne szükség. Hiszen a borsodi földváron kívül is említenek a várbelsőkből előkerült 10-11. századi leleteket, telepjelenségeket.¹⁹ Ezeknek a sáncokhoz való viszonya azonban tisztázatlan, illetve az eddigi publikációkból nem mindig állapítható meg pontosan a koruk.

A borsodi ispánsági központ feltárása során előkerült templom ellentmond a korábbi elképzeléseknek, amelyek szerint az ispáni palota, az esperesi templom, a börtönök, tárházak, egyszóval mindazok az objektumok, amelyeknek létéről az írásos forrásaink tudósítanak bennünket, magán a tényleges váron kívül keresendők.²⁰ Minden kétséget kizáróan az esperesi templom maradványának tekinthetjük a vár ÉK-i részén előkerült templomot, amely az omladécai között talált Salamon denár tanúsága szerint meglehetősen korai. Titulusát nem ismerjük, és mivel igen kevés és késői oklevél említi csak a várat, nem nagy a reményünk, hogy valaha is megtudhatjuk. A vár sáncain kívül álló ecclesia baptismalis patrocimumát egy 1334-es oklevél említi. Szent Lőrinc mártír tiszteletére volt felszentelve.²¹ E titulus sem egyezik meg a korábban általánosnak vélt titulussal.²²

A borsodi földvár feltárása igen sok történeti és régészeti

18 Bóna 1995. 46-47.

19 Szabolcs: Árpád-kori kultúrréteg a várbelsőben. Németh 1977. 1191.; Abaújvár: a 11. század közepétől létesült telep nyomai a vár belsejében. Gádor 1994. 28. Bihar: 10-11. századi földkemencés putrik a földvár belsejében. Erdély rövid története: 148-149.; Kolozsvár: a vár nyugati harmadában 11. századi kunyhók. Benkő 1994. 363-364. — hogy csak néhányat említsünk a teljesség igénye nélkül.

20 Németh 1981. 50-58.

21 Györffy 1963. 737.

22 Németh 1981. 50-58.

kérdést vet föl. Ezek között bizonyára számos akad, amelyekre az ásatások befejezte és a leletek teljes kiértékelése után sem tudunk majd megnyugtató választ adni. Ezek közül itt és most csak kettőt szeretnék megemlíteni.

A borsodi földvárát az anonymusi hagyományt teljes egészében elfogadó régebbi kutatás határvárnak tartotta. A vár határvédő szerepét Györffy György is kiemeli, fontos, az országból kivezető hadiút mellett felépült várnak tartva azt, noha nem mindenben ért egyet a Névtelen leírásával.

Nyomában a témával foglalkozó kutatás egyértelműen határvárként értékeli Borsodot, pedig hát e megállapítás egyetlen alapja Anonymus leírása, miszerint a honfoglalás során Árpád Borsot kiküldte egészen a Tátráig, hogy kémelje ki a vidéket, és miután alkalmas helyen, a Bódva vize mellett várat építtetett, rábízta e vidék gondozását. Györffy szerint a határvédelemben fontos szerepet játszó őrszervezet emlékét őrizte meg a megyében a két Lövő helynév is.²³ Ezen kívül azonban sem az okleveles adatok, sem az egyéb írásos források nem utalnak kiemelkedő, határvédő szerepére. A krónikák és az oklevelek tanúsága szerint az Orosz- és Lengyelország felé vezető hadiút, amelyet nem ritkán „Nagy út”-nak, „Királyúta”-nak is neveznek, a Hernád völgyében, a Borsod vonalánál északabbra fekvő Abaújváron keresztül vezetett.²⁴ Ugyancsak Abaújvárt említik az Orosz- és Lengyelország felőli sereggel hazatérő Árpád-házi hercegek első állomásaként is.²⁵ Borsod szerepe tehát semmiképpen sem lehetett e tekintetben olyan jelentős, mint Abaújváré. Lehetséges, hogy a korai időszakban betöltött ilyen szerepet. Körülötte minden bizonnyal hatalmas erdőségek terültek el, amelyek egy ideig talán gyapúként is funkcionálhattak. Ez erdőségek egy részét fogta a későbbiekben össze a tornai erdőispánság, amely 1198-ban jelenik meg az írásos forrásokban.²⁶ Határvédő szerepét azonban hamarosan átadhatta az északabbra fekvő, szepesi, sárosi, zempléni területeknek, ahonnan a későbbi időkből is ismerünk gyepűkre

23 Györffy 1963. 737-740

24 Györffy 1963. 53.

25 Györffy 1963. 53.

26 Györffy 1963. 45.

vonatkozó utalásokat.²⁷ Ha jelentős határvédő szerepe nem is, katonai jelentősége feltétlenül lehetett a várnak, a várszervezetnek, hiszen az írásos adatok arra mutatnak, hogy a király haderejének túlnyomó többségét a vármegyei katonaság alkotta.²⁸

Igen keveset tudunk azonban a várak és a hozzájuk kapcsolódó várszervezetek gazdasági szerepéről. Erre jóformán csak a tárházak említése enged következtetni. Gyakran hangoztatott nézet, hogy ezek a föld-fa szerkezetű sáncok a 13. század közepére elavultak, korszerűtlenségüket a tatárjárás egyértelműen bebizonyította. A valóságban azonban favázás sáncokat még a 16-17. században is építettek, még akkor is jelentős erődítési formák voltak.²⁹ A tatárok harcmódora pedig nem különbözött jelentősen a 10. századi magyarság harcmódorától, amely ellen egyes vélekedések szerint az első ilyen jellegű várakat építették Európa-szerte.³⁰ A közelmúlt kutatásai hívták fel arra is a figyelmünket, hogy a korabeli források nem különböztetik meg a föld-fa szerkezetű várakat, az „*igazi*”-nak, „*korszerű*”-nek nevezett kőváraktól, éppen ezért nem helyes ezek merev szembeállítását sem.³¹ Az, hogy egy ispáni központ túlélte-e a tatárjárást, tehát valószínűleg nem attól függött, sáncaira húztak-e kisebb-nagyobb kőfalat.

Magunk úgy véljük, hogy nem annyira a várak hadászati szempontból korszerűtlenné válása, mint inkább a megváltozott gazdasági-társadalmi viszonyok okozhatták az ispáni várak pusztulását. Ismeretes, hogy a 13. század folyamán mind nagyobb méreteket öltött a várszervezet, a királyi vármegye felbomlása. Helyét fokozatosan átvette a nemesi vármegye, amelynek azonban nem volt szüksége az ispáni várakhoz hasonló központokra.

Borsodról tudjuk, hogy a váralja település, Borsod falu 1334 előtt magánkézbe került. Ekkor, mint említettük, a várat „*föld-várnak nevezett árok*”-nak mondják, mint ispáni vár, ekkor

27 Kristó 1986. 166.

28 Kristó 1986. 198.

29 Nováki 1975. 58.

30 Bóna 1995. 47.

31 Engel 1987. 9-14.; Feld 1985. 175-202.

már biztosan nem működött. A borsodi ispánsági központ megszűnésének egyik okaként tehát feltételezhetjük azt is, hogy területét eladományozták, magánkézre került.

IRODALOM

Anonymus

1977 Gesta Hungarorum. Pais Dezső fordítása. Bp.

Benkő Elek

1994 Kolozsvár. In: Korai magyar történeti lexikon. Főszerk.: Kristó Gy. Szerk.: Engel P. — Makk F. Bp. 363-364.

Bóna István

1995 Az árpádok korai várairól. Debrecen

Borovszky Samu

1909 Borsod vármegye története. Magyarország Vármegyéi és Városai. Bp.

Engel Pál

1987 Töprengések az Árpád-kori sánctörékek problémáiról. In: Műemlékvédelem 31. 9-14.

Feld István

1985 Késő középkori várkutatók újabb eredményei. In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. Szerk: Fodor I. — Selmeczi L. Bp. 175-202.

Fodor István

1985 Honfoglalás kori bordázott nyakú edényeink származásáról. FA. 36. 165-171.

Gádor Judit

1994 Abaújvár. In: Korai magyar történeti lexikon. Főszerk.: Kristó Gy. Szerk.: Engel P. — Makk F. Bp. 28.

Györffy György

1963 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp.

Kniezsa István

- 1938 Magyarország népei a XI. században. In: Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján. I-III. Szerk.: Serédi J. Bp. 365-473.

Kristó Gyula

- 1986 Az Árpád-kor háborúi. Bp.

Krasil'nikov K. J.

- 1990 Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur am Nördlichen Mittelauf des Donec. Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und ihrer Varianter. VAH 3. 193-244.

Leszih Andor

- 1927 A miskolci Múzeum ásatásai Borsodon. Történeti és Régészeti Közlemények Miskolc város és Borsod vármegye múltjából. II. évf. 1. 85-95.

Magomedov M. G.

- 1990 Die Töpferproduktion im Alten Chasarien. Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und ihrer Varianter. VAH 3. 275-290

Makkay János

- 1993 A -d képző Borsod vára nevében és Anonymus cap. 18. MNy. 89:4. 475-478.

Mesterházy Károly

- 1975 Honfoglalás kori kerámiánk keleti kapcsolatai. FA. 26. 99-117.

Németh Péter

- 1975 Borsova határvármegye kialakulása. A kisvárdai Vármúzeum Kiadványai 5. Kisvárdai
1977 Milyen volt egy Árpád-kori megyeszékhely? Sopron-Szabolcs. Élet és Tudomány, 1191-1194.
1981 Civitas et suburbium. (Adatok Sopron korai várostörténetéhez.) Soproni Szemle XXXV/1. 50-58.

Nováki Gyula

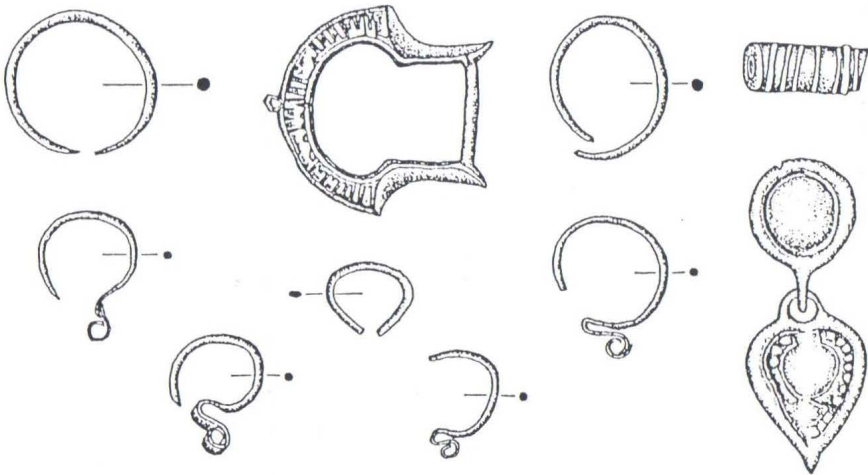
- 1975 Várépítészetünk kezdetei. In: Várépítészetünk. Szerk.: Gerő Gy. Bp. 45-61.

1988 Várépítészet Magyarországon a X-XI. században. In: Szent István és kora. Szerk.: Glatz F.-Kardos J. Bp. 145-151.

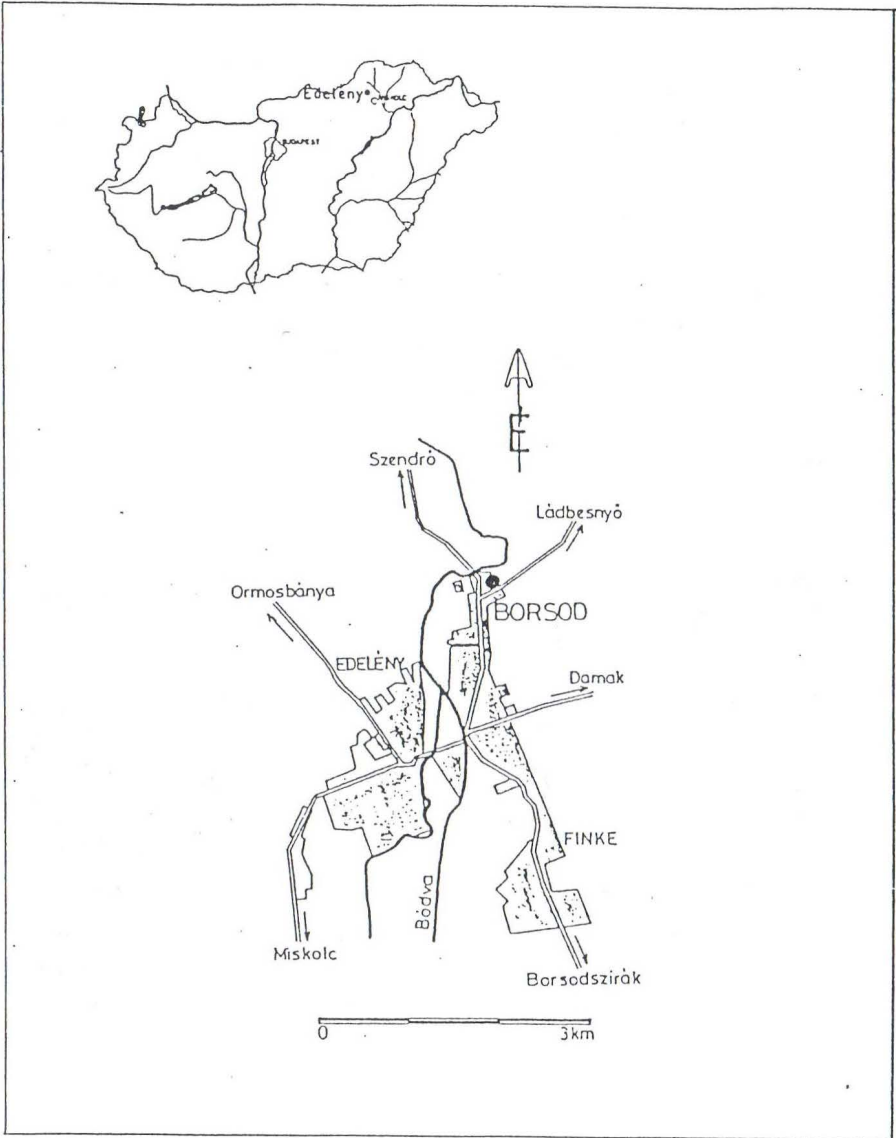
1993 A borsodi földvár sánca. HOMÉvk. XXX-XXXI. 125-145.

Wolf Mária

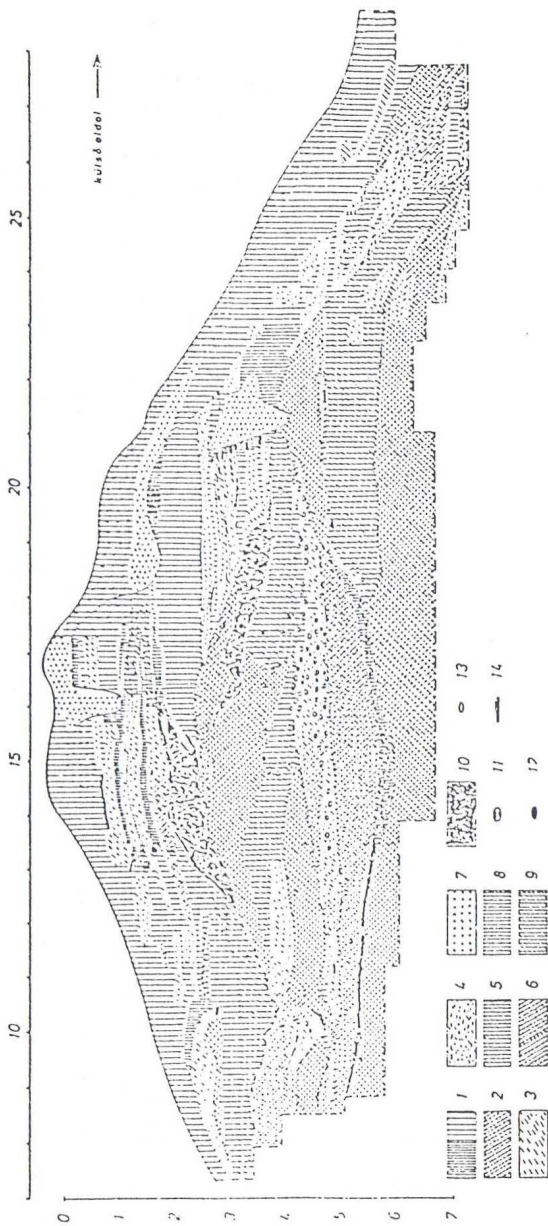
1992 Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásáról (1987-1990). A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve (1987-1989). 393-442.

Rajzok az ásatás leletanyagából

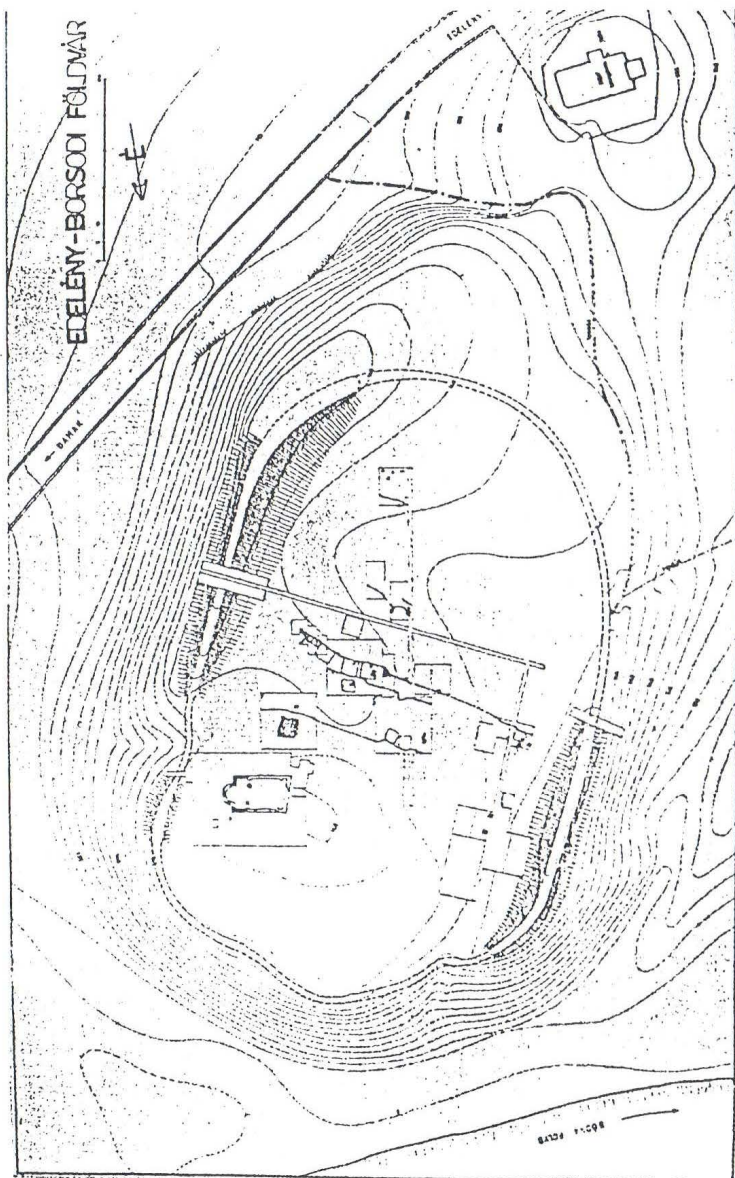

1. kép. A borsodi földvár elhelyezkedése
 Abb. 1. Lage der Borsoder Erdberg

2. kép. A K-i sáncátvágás metszete. (Nováki Gyula nyomán)
 Abb. 2. Querschnitt der Durchstechung der östlichen Schanzen. Auf den Spuren von Julius Nováki

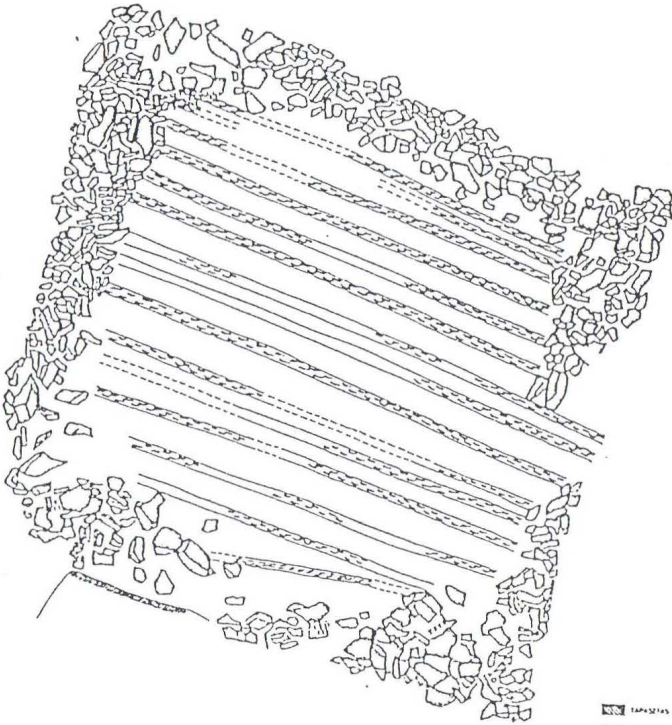
1 = sötét, illetve világoszürke föld. 2 = barna föld. 3 = világoszürke föld. 4 = világoszürke föld, kis kövekkel. 5 = sárgásbarna föld. 6 = sárgásbarna föld. 7 = vörösbarna föld. 8 = kormos barna és vörösbarna föld keverve. 9 = sárgásbarna föld. 10 = sötétzürke, iszapszerű föld. 11 = gerendalyuk, barna fakorhadékkal. 12 = gerendalyuk, faszennel. 13 = kis gerendalyuk. 14 = faszén.

3. kép. A borsodi földvárban feltárt objektumok
Abb. 3. Die in der Borsoder Erdburg freigelegten Objekte

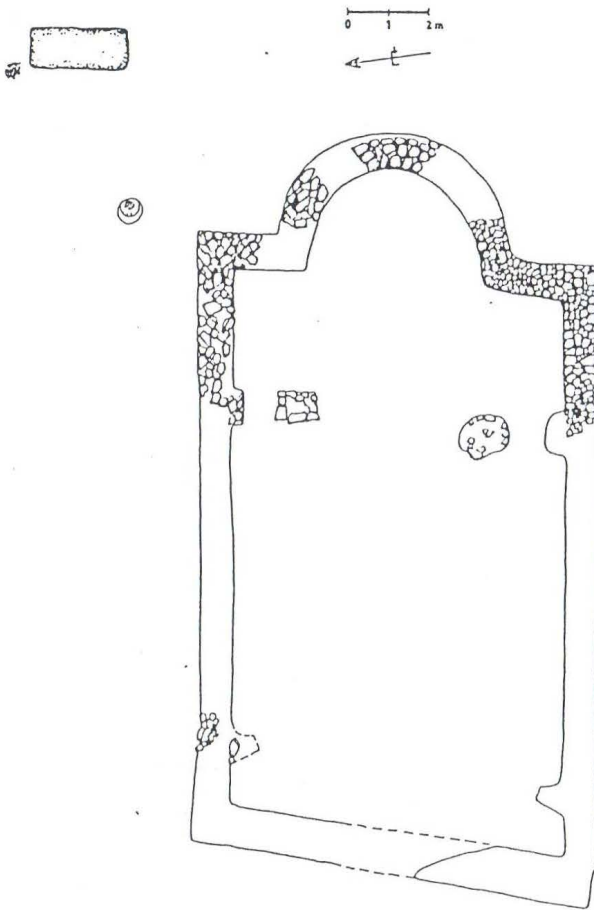
KÖÉPÜLET

0 1 2m

- TAPASZTÁS
- MÁRKÁS
- EGESZ FA SZERKEZÉS
- +0

4. kép. A kőépület
Abb. 4. Das Steinbauwerk

5. kép. A templom
Abb. 5. Die Kirche